

Ad correctionem calendarii...

The Background to Clement VI's Initiative?

Text and Introduction

Chris Schabel^{*}

In CIMAGL 66 (1996) I published an edition of "John of Murs and Firmin of Beauval's Letter and Treatise on Calendar Reform for Clement VI," a text earlier examined by Joël Plassard¹ and edited by Christine Gack-Scheiding.² Plassard had also examined a further, anonymous text, designating it a 'pre-report' by the same astronomers, in which text he saw the origin of the pope's initiative.³ It is this text, with the incipit *Ad correctionem calendarii*, that is presented here. In the introduction I shall examine the main elements of Plassard's theory in light of the edition below and of Gack-Scheiding's recent analysis.⁴

The text treats the solar calendar, in normal scholastic fashion. Ten arguments in support of reforming the calendar are put forward, then the arguments against, and finally the ten arguments for reform are refuted in turn. The problems treated are well-known ones: they are here summarized briefly, to introduce the main points of terminology. In the Julian Calendar, an average year, of exactly 365 1/4 days, is slightly longer than a tropical year. Because of this, the physical solstices and equinoxes were drifting toward still earlier dates in the Julian year (*anticipatio equinoctii*). The driving force behind calendar reform was the Church, because the drift of the equinoxes affected the dating of Easter, if one considered reckoning this from the current physical vernal equinox rather than the conventional one of March 21.

^{*} I thank Fritz Pedersen for extensive general help, Sten Ebbesen for proofreading, the Hill Monastic Manuscript Library and the Österreichische Nationalbibliothek for access to the manuscripts, and Christine Gack-Scheiding for kindly providing a copy of her book mentioned below. The University of Cyprus funded a stay in Denmark.

¹ Cf. J. Plassard, "Projets de réforme du calendrier à Paris au début du XIVe siècle," *École nationale des chartes, Positions des thèses...* (1975), pp. 175-181. My text is in CIMAGL 66 (1996), pp. 187-215.

² Christine Gack-Scheiding, *Johannes de Muris. Epistola super reformatione antiqui kalendarii. Ein Beitrag zur Kalenderreform im 14. Jahrhundert* (Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte 11), Hannover 1995. I learned of this edition too late to take account of it. There are many textual differences between Gack-Scheiding's edition and mine. The main errors in my text are as follows: l. 298, read *pro verbi gratia*, from *pro* in *mg*. Paris; l. 334, read *ubi fit* for *ut sit*; l. 361, read a question mark after *corrigi*; l. 363, read a comma after *cognoscentes*; l. 465, remove the comma after *eternum*; l. 458, read a comma for the semi-colon; l. 508, remove the comma after *proveniente*; l. 547, choose *voluerunt* over *volunt*; l. 556 add <non> after *ecclesia*. In the apparatus criticus: l. 91, Paris reads *utebatur*, the variant for l. 104 should be for l. 103; l. 260 *om*. D should read *om. cett.*; l. 265 Paris reads *destitutio*. The reader interested in such matters will be able to form her own judgment about the rest of the deviations. References here to line numbers in the Letter and Treatise, or *Epistola*, will be to my edition.

³ Plassard, p. 178.

⁴ Gack-Scheiding (pp. 67-70) discusses the text and gives copious quotations in the footnotes. I do not note the variants between her readings and mine.

The lunar calendar was also presumed to be in need of reform; this is taken for granted here, and is mentioned only incidentally.

The text considers three actions. (1) One could do nothing, and keep the conventional vernal equinox and the Easter limits connected to it. The Letter and Treatise for Clement (*Epistola*) adopts this position, more or less reluctantly (*Epistola*, ll. 479-488). One could also (2) adjust the calendar year so that its mean length conforms with the tropical year (*corrigere calendarium*); this may be done by periodically removing some leap-days from the Julian year. This amounts to stopping the equinoxes from further drifting (*figere equinoctia*), so that they would remain on the current dates at the time of writing, although different from the conventional ones. The Easter limits would have to be adjusted accordingly. This use of the current dates of the physical equinoxes is also considered in the *Epistola* (ll. 464-478), but since the proposal is not accompanied by the adjustment of the solar calendar and the (undesirable) changing of the Easter limits, it is rejected as useless.

Alternatively one could (3) go further and, besides periodically adjusting the solar calendar by means of the removal of bissextiles, remove *en masse* or over a short period of time enough days for the equinoxes to actually fall on the conventional dates (*reducere equinoctia*, *reducere calendarium*). The suggestion, considered in the *Epistola* as well (ll. 95-118), does not require the modifications of the conventional Easter limits.

The main position of our text is (1) no action, and it is reached by refuting (3) the complete reform of the solar calendar. In refuting arguments 9 and 10, however, our text is led to consider (2) partial reform as a possibility (cf. pars. -9, -10).

Plassard drew three conclusions about the text: First, this text is "without doubt the work of these *two* experts," i.e. John and Firmin. Second, it *may* have something to do with bringing about the pope's initiative. Third, although this is merely implicit, the text would then slightly predate the *Epistola*, authored in 1345.⁵

The probable reason for Plassard's hypothesis is the existence of a few parallel passages in the two works, which show that one of the texts is dependent on the other to some extent. Indeed, a large section of the *Epistola* (ll. 135-149) is contained verbatim in *Ad correctionem* (par. 1a), and in fact this passage makes slightly better sense here than in the *Epistola*. In a list that is hard to punctuate in the *Epistola* (l. 141), the very sensible *obligationibus* is included in *Ad correctionem*. Moreover, the corrections of the Paris ms., the best one for the *Epistola*, agree with the superior readings in *Ad correctionem* against the rest of the *Epistola* mss., including A and C. Cf. *ventilantur* (*Epistola* l. 142) and, less significantly, *noluerint divisiones* (*Epistola* l. 144). Since, however, there are several possible explanations for this state of affairs, it does not inform us with respect to date or authorship.

⁵ Plassard, p. 178: "...le *Pré-rapport*, qui est sans doute l'oeuvre de ces deux experts et qui est peut-être à l'origine de l'initiative du pape."

It would appear from a remark in paragraph 7 that the text was composed between 1320 and 1440, which does not tell us much either. Slightly earlier in the same paragraph, however, it states, "But when it is said (*dicitur*) in the Church that something took place (*aliquid esse factum*) on the first day of the year from the Incarnation 1345, or 44, or 43, this statement is false or lying, because in truth the event took place (*factum est*) not on the first day, but the twelfth." The simplest reading of the passage suggests that it was written in or shortly after 1345, in which case it might postdate the *Epistola* and could not in any case have been Clement's inspiration to reform. One could, however, read the passage in some general atemporal sense, in which case 1343 would appear to be the most likely date of composition. Since Clement wrote John and Firmin on 25 September 1344, 1343 would be in keeping with Plassard's conclusion.

Concerning authorship, it is not likely that both John and Firmin wrote the text. The *Epistola* clearly uses first person plural verbs, but as with the summary or "User's Manual" attached to the *Epistola*, it seems that there is only one author in *Ad correctionem*, because in par. 2 he uses "arguo", i.e. the first person singular. Verbs in the first person plural refer to Christians in general and not the authors. Gack-Scheiding (pp. 44-6), on stylistic grounds, is of the opinion that John was the actual writer of the *Epistola*. If this is the case, then one might conclude on a similar basis that *Ad correctionem* is someone else's. For example, the two texts are of roughly the same length, but whereas in the *Epistola* the writer uses the later-medieval conjunction *ita quod* 17 times, usually introducing result clauses, in *Ad correctionem* there are only three such uses (pars. 1a, -1, and -8).⁶

In my introduction to the *Epistola* (p. 189) I suggested that the reason John and Firmin focus almost exclusively on the golden number and the reform of the lunar calendar is that they had already dealt with the solar calendar in *Ad correctionem*, and that Clement wished them to treat the golden number instead. If *Ad correctionem* does predate the *Epistola*, however, it does not appear that it is addressed to the pope. There is no preamble of any sort for the pope; instead the author jumps right into the discussion. In addition, the text is not polished. For one thing, it begins by mentioning that three ways of fixing the calendar have been found, but only one is described and discussed explicitly, and no clear explanation for why the calendar is in need of reform is ever given. Moreover, some passages appear less than lucid, either because of scribal corruption or hurried composition. While in the *Epistola* almost everything is explained in simple terms, here the author presupposes knowledge of most of the concepts used, as for example Easter limits (mentioned in par. 1.3 and defined only in par. 3) and the drift of the equinoxes (par. 1.3 and elsewhere, but never explained).

⁶ Gack-Scheiding consistently reads *itaque* for *ita quod*.

Most troubling are the differences in content between the texts. If either John or Firmin had written *Ad correctionem*, and in 1343, just two years before the *Epistola*, one would not expect large differences. In the *Epistola* the authors discuss the reform of the solar calendar with astronomical confidence, and any opposition to reform is for non-astronomical reasons. They follow the Alphonsine tables against Ptolemy, Hipparchus, and the Arabs, in determining the length of the year to be 365 days, 5 hours, 49 minutes, and 16 seconds, which entails the very accurate value of 134 years for the time it takes the Julian Calendar to get one day ahead with respect to the equinoxes.

In *Ad correctionem*, by contrast, the author is wholly and unequivocally opposed to the removal of days from the solar calendar, and it is hard to see how this text could be the origin of any papal initiative. If anything, the text was written at the request of the pope, who then directed John and Firmin to write about the lunar calendar. The author here does not even seem to be John or Firmin. For example, as mentioned he suggests (par. -9) that one could keep the solar calendar and immovable feasts as they are while merely aligning Easter with the true date of the equinoxes, which would be prevented from further drift (option 2). This reform, according to our author, would only entail small changes in the breviaries. John and Firmin, on the other hand, are opposed to what would be *de facto* a change in the limits of Easter, and a temporary one at that, since their consideration is not accompanied by periodic adjustment (*Epistola*, ll. 464-78). Moreover, the author of *Ad correctionem* puts much greater faith in Ptolemy than John and Firmin had in the *Epistola* (cf. ll. 284-301). Finally, his value for the length of the year is exactly 365 days, 5 hours, and 48 minutes (par. 7), not even an approximation of the number in the *Epistola*. This gives the author the rather inaccurate and antiquated figure of 120 years for the one-day deviation time (par. 7).⁷ Parenthetically, it is also curious that the Council of Nicaea is dated to 200 AD (par. 4a)!

Most telling, perhaps, and certainly most interesting, is the fact that the author of *Ad correctionem* has very little confidence in the ability of astronomers to repair the solar calendar. Thus while he appears to agree with John and Firmin (cf. *Epistola*, ll. 67-70) that contemporary astronomers can arrive at more accurate calculations than their Greek or Arab predecessors on account of the passage of time, he asserts that later observers will be more accurate still with respect to the true length of the year (par. 11a).

At the heart of his opposition to reform, however, is an extreme lack of certainty about our abilities and even about supposedly perfect celestial phenomena. In keeping with the ideas of some skeptical thinkers of the fourteenth century, such as Nicholas of Autrecourt, our author (at least for the purpose of refutation) emphasizes the contingency and instability of the celestial realm. In fact, one could characterize his views as radically non-uni-

⁷ Gack-Scheiding (pp. 68-69) notes that this is Sacrobosco's figure.

formitarian. It is worth quoting some of his remarks, which are much stronger than those in a similar passage in the *Epistola* (cf. *Epistola*, ll. 70-77):

We do not even know whether in different times the length of the solar year might increase so much that the solar year would return to its pristine state by itself without the shift of the calendar, as would the solstices and the equinoxes, in the way that all the planets sometimes go fast or slow, are sometimes stationary, somethings retrograde. So if the observations of astronomers had begun at the beginning of the world, it would still not be enough, because scientific observation (*experientia*) requires that one see the result at least twice, which was never able to happen for this solar motion because of its slowness (par. 11a).

One true year is necessarily unequal to another true year, and one month [is unequal] to another, which happens because of the inequality of the motion of the apogee and the changing motion of the equator (par. 12a).

One is reminded of the Thebit tracts "On the Solar Year" and "On the Motion of the Eighth Sphere," but the similarities are unspecific.

In reply to an argument in support of the reform of the solar calendar, the author presents his most radical statement:

But when it is said in the end [of the argument] that in the course of time Easter would be celebrated in autumn and the months of spring would be made autumnal months, one can say that this is not certain. Indeed, according to the theory of some experts in astronomy, one should rather presume that the solstices and equinoxes will return to where they were before, without being shifted by our interference. Hence earlier [astronomers] found the length of the year to be greater than did later ones, but very recently one perceives that this length of year is beginning to increase so much that it may regain what was lost when the solstices and equinoxes drifted backwards. Or if in the course of time it happens that dates of spring occur in autumn, one does not know for certain within 10,000 years when this will be so. So in our times it would be ridiculous to work on the repair of such an uncertainty (par. -1b).

If we recall that in the *Epistola* John and Firmin present reformed calendrical tables for the next 10,000 years, albeit for the lunar calendar, one can see the contrast in the two positions.

As an opponent of reform our author would have marshalled all the points of doubt that he could, but his arguments about astronomers' complete

uncertainty about the length of the solar year and about the variable length of that year are rather more extreme than usual. He appears to believe that all of the chaos in civil and ecclesiastical affairs that would follow such a reform would not be offset by the benefits, if these even existed. Besides, he maintains, the Julian Calendar, that of the Church, never changes, provides stability, and is independent of celestial fluctuations (e.g. par. -7).

Whether we have a text by John of Murs, or of Firmin of Beauval, or of some other author, or whether it was written before or after the *Epistola*, I cannot say for certain. For instance, we might postulate that Firmin, the author least associated with calendar reform, quickly wrote *Ad correctionem* in 1343 at some prelate's request, and came out in (complete) opposition to the reform of the solar calendar. Next, the pope instructed him to team up with John of Murs, more conversant with the difficulties of the calendar, to suggest a program for the golden number and the lunar calendar. John took the opportunity to modify some of Firmin's statements while composing the *Epistola*, which, as Gack-Scheiding has suggested, would be largely John's work.

In any case *Ad correctionem* is an interesting witness to a period in the history of ideas which many historians have characterized as skeptical, uncertain, and radically contingent.

The Edition

The edition is based on the two manuscripts I know to survive: Vienna, ONB 5292 (A) and 5273 (C). They and their relationship have already been discussed for the previous edition (pp. 192-194), and Gack-Scheiding describes them and their connection as well (her W_4 and W_3 , respectively, pp. 107-109). Plassard (p. 181) asserted that for *Ad correctionem*, and for one of Murs' texts that is contained only in these two mss, C (W_3) is a copy of A (W_4), and I have shown that this is most probably the case with the *Epistola*.⁸ There are very few variants in *Ad correctionem*, however, so it is difficult to tell with certainty. Most of the handful of variants with any significance point to C's copying, however. More proof of C's copying A is in a (conventional) table of Easter dates immediately following the text in each manuscript (not included here): C makes an error or two, and A preserves what was undoubtedly the 36 lines per column (or per page) organization of its exemplar, since it repeats the exemplar's column headings every 36 years. This results in column headings and odd shifts in the middle of the pages. C, copying A, simply abandons this. A (and C) also appears to have incorporated some of its exemplar's marginal notations as awkward subheadings, which I give in small capitals.

⁸ Gack-Scheiding merely states that A is not a copy of C in the *Epistola*, and hence in her quotations in the footnotes from the two texts where only A and C are extant, including *Ad correctionem*. Gack-Scheiding prefers to quote C. Gack-Scheiding's own dating of the mss. allows for C's copying A, and her explicit reason for disallowing A's copying C is that there are variants near the end of the second tract, where the divergences she reports are C's, not A's.

That C has the occasional minor addition can be attributed to scribal interpolations. There is in fact evidence that the scribe was quite adept in this way: par. 11a.2 shows how C was perhaps able to correct an obvious omission *per homoioteleuton* in the *Epistola* (ll. 200) with an interpolation: In the *Epistola*, the exemplar for ABCD had an obvious omission; since the entire paragraph was also in *Ad correctionem*, C's scribe simply went back to *Ad correctionem* and copied the missing material into the *Epistola* (although in the *Epistola* the phrase omitted is actually worded differently in the Oxford and Paris mss., after Paris's correction). Thus there is little reason to hold that C did not copy A.

In the edition I follow A's orthography, unless an obvious minor spelling error is corrected in C; in any case I do not note such minor variants nor corrections, unless they help establish the relationship between A and C. Since there are only two manuscripts, I give some of the interesting readings from C as well. Sigla and abbreviations are as in my previous edition (p. 195).

AD CORRECTIONEM CALENDARIIL...

<PRO CORRECTIONE CALENDARIIL SOLIS>

Ad correctionem calendarii invente sunt tres vie, quarum¹ prima est quod solsticia et equinoctia ad statum in quo erant tempore incarnationis reducuntur et quod ibidem figantur, ac postmodum corrigantur ea que pertinent ad lunam.

[1] Et quod solsticia et equinoctia debeant² figi sic probatur: Quia preceptum de Pasce celebrando tali tempore anni vel tali commune est tam nobis quam Iudeis. Hoc apparet, quia, cum inter nos et Iudeos non sit differentia nisi in hoc quod nos celebramus Pasca verum et ipsi celebrant Pasca figurativum, omnia alia debent esse³ nobis et ipsis⁴ communia, illis dumtaxat exceptis de quibus ordinavit ecclesia, sicut de die,⁵ etc.⁶ Sed Iudei per preceptum tenentur facere Pasca tempore vernali, iuxta illud Exodi 34:⁷ "Septem diebus vesceris azimis sicut precepi tibi in tempore mensium novorum. Mense enim verni temporis egressus es de Egypto." Ergo et nos tempore vernali debemus Pasca celebrare. Sed istud processu temporis non poterit continuari nisi figatur equinoctium vernale; quoniam poterit contingere per anticipationem ipsius equinoctii quod ipsum Pasca celebrabitur tempore autumnali, et quod illi menses, puta Martius et Aprilis, qui modo sunt vernaes, efficientur post estivales et postea autumnales.

[1.1] Confirmatur, quia sicut dictum est statim, nisi figantur equinoctia, poterit contingere per anticipationem ipsius equinoctii vernalis quod Pasca transibit ad autumnum et quod transibit equinoctium autumnale, et per consequens quod fiet post ipsum equinoctium autumnale et ante equinoctium vernale. Sed si Pasca fieret ante equinoctium vernale, hoc esset contra Glosam super illo verbo Exodi 12:⁸ "Mensis iste vobis" etc., ubi dicit Glosa⁹ quod mensis primus apud Hebreos Nissani appellatur, "cuius plenilunium post equinoctium vernale semper est attendendum, in quo populus Israeliticus a servitute Egypti liberatur et genus humanum sanguine Christi a potestate dyaboli eripitur." Esset etiam contra octavum canonem Apostolorum, ubi sic dicitur:¹⁰ "Si quis episcopus, presbiter, aut diaconus Pascha celebraverit ante equinoctium cum Iudeis, abiciatur." Ergo debent figi equinoctia.

[1.2] Item, sicut ex precedenti Glosa apparet, illud plenilunium "semper est attendendum in quo populus Israeliticus" etc., ut prius. Sed istud plenilunium vel est in equinoctio vernali vel proxime sequens ipsum. Ergo semper est

¹ om. C.

² debent C.

³ s.l. A; om. C.

⁴ illis esse C.

⁵ cuius add. C.

⁶ s.l. C, Aac.

⁷ Exodus 34.18.

⁸ Exodus 12.2.

⁹ *Biblia Latina cum Glossa Ordinaria* (vol. 1, ed. Strasbourg 1480-1; reprint Turnhout 1992, p. 132b).

¹⁰ *Canones Apostolorum 7* (*Corpus Iuris Canonici*, ed. Lyon 1614, col. 1265).

attendendum¹¹ illud plenilunium quod vel est in equinoctio vernali vel proxime sequens ipsum equinoctium vernale. Hoc autem fieri non potest nisi figantur equinoctia.

[1.3] Si dicatur quod ymo omnia predicta observari poterunt per successivam anterioracionem terminorum Paschalium ad modum quo anterioratur et ipsum equinoctium, non valet. Primo, quia tunc oppoteret talem anterioracionem terminorum frequenter facere, et essemus semper in dubio quanta fieri deberet et quando, et ita verum Pascha bene [A 210v; C 103r] fieret vel non bene, nunquam autem verissime, et a valde paucis haberetur certitudo. Secundo, quia omnia festa tocius anni possent esse successive modo in Quadragesima, modo in tempore Paschali, et ita oppoteret facere tot mutaciones et tociens in brevioriis quod mutacionum illarum non esset finis. Tercio, quia propter concursum festorum mobilium et immobilium, ut puta Paschatis et Nativitatis Domini sicque de aliis, servicium Dei non modicum turbaretur.

[2] Item, nos tenemur secundum statuta ecclesie facere Pascha nostrum prima Dominica post Pascha Iudeorum. Probacio istius, ne oporteat redire, quia "De consecracione," distinctione 3, capitulo "Celebritatem," in primo capitulo "De Paschate," ponuntur duo statuta.¹² Primum sic dicit: "Celebritatem sancti Paschae¹³ non nisi in die Dominica agi debere, et predecessores nostri iam statuerunt et nos illud eadem die solemniter celebrare mandamus." Secundum statutum dicit: "A decimaquarta luna primi mensis usque ad vicesimamprimam diem eiusdem mensis eadem celebretur festivitas." Ex quibus sic arguo: Nos tenemur facere Pascha die Dominica per primum statutum, inter decimamquartam lunam primi mensis et vicesimamprimam eiusdem mensis per secundum statutum. Sed constat quod dies Dominica inter 14 lunam primi mensis et 21 eiusdem mensis est Dominica prima post Pascha Iudeorum, nam Iudei secundum textum Biblie decimaquarta luna primi mensis tenentur facere Pascha suum.¹⁴ Ergo nos tenemur secundum statuta ecclesie facere Pascha nostrum prima Dominica, etc.

[2.1] Quod sic confirmatur: Illa duo statuta sunt ab omnibus Catholicis immobiliter tenenda, iuxta illud quod in fine decreti eiusdem de statutis in eo contentis concluditur:¹⁵ "Hec," inquit, "statuta nulla debent improbitate convelli, nulla novitate immutari, quia alia est ratio secularium, alia divinarum." Sed non posset teneri a nobis, ut ex dictis apparet, nisi faciamus Pascha nostrum prima Dominica post Pascha Iudeorum. Ergo sic debemus¹⁶ facere. Sed Iudei per preceptum tenentur celebrare Pascha in lunacione cuius plenilunium vel est in equinoctio vernali vel est primum sequens ipsum equinoctium. Ergo et

¹¹ est attendendum *inv. C.*

¹² *Decretum Gratiani*, tertia pars, d. 3, c. 22 (*Corpus Iuris Canonici* I, ed. A. Friedberg, Leipzig 1879; reprint Graz 1959, col. 1358).

¹³ paschatis C, Aac.

¹⁴ Cf. Exodus 12.2, Numeri 9.11 et 28.16-17, Leviticus 23.5-6, Iosua 5.10-11, et Paralipomenon 35.17.

¹⁵ *Decretum Gratiani*, tertia pars, d. 3, c. 22 (ed. Friedberg, col. 1359).

¹⁶ sic *add. C.*

nos. Probatur minor: Quia Deutronomii 16° ad populum Iudaicum sic dicitur:¹⁷ "Observa mensem novarum frugum et primum verni temporis ut facias phase Domino Deo tuo." Ex qua auctoritate apparet¹⁸ quod Iudei tenentur facere Pascha primo mense seu prima lunacione verni temporis. Sed prima lunacio verni temporis intelligi non potest nisi illa cuius initium propinquius est equinoctio vernali ante vel post, seu cuius plenilunium vel est in equinoctio vernali vel proximum sequens ipsum. Ita enim exponunt [A 211r] Rabanus et Isidorus et alii qui hanc scripturam exponunt.¹⁹ Ita etiam utebantur Iudei tempore passionis Christi, et post eos etiam Apostoli. Et ita similiter²⁰ utebatur ecclesia quando primo incepit uti aureo numero et fuerunt termini Paschales positi. Ergo Iudei tenentur per preceptum celebrare Pascha in lunacione cuius plenilunium etc., et per consequens et nos. Cum igitur istud observari non possit nisi figatur equinoctium, sequitur quod sit figendum [C 103v].

[3] Item, probatur quod debeat reduci et figi, quia lunacio Paschalis secundum sacram scripturam debet habere tres condiciones: Prima est quia²¹ debet esse primus mensis in anno lunari, et istud expresse habetur Exodi 12:²² "Mensis iste," inquit, "vobis principium mensium primus erit in mensibus anni." Secunda condicio est quia debet esse mensis novarum frugum. Tercia condicio est quia debet esse mensis primus verni temporis. Et iste due condiciones ultime expresse habentur ubi supra, scilicet 16 Deutronomii:²³ "Observa," inquit, "mensem novarum frugum et primum verni temporis," etc. Sed quelibet lunacio cuius initium cadit ab octavo idus Marcii usque in diem nonarum Aprilis est lunacio Paschalis. Ita enim in concilio Niceno posuerunt terminos lunacionum Paschalium patres nostri. Ergo quelibet lunacio cuius initium cadit ab octavo idus Marcii usque in diem nonarum Aprilis, ipsa debet habere predictas tres condiciones. Et quidem quod primam habeat de facto refert Isidorus in hunc modum:²⁴ "Sancte etiam memorie Theophilus, Alexandrinus episcopus, suis in epistolis meminit in concilio Niceno statutum esse ut ab octavo idus Marcii usque in diem nonarum Aprilis, diebus scilicet vigintinovem, qualicumque²⁵ luna nata fuerit in quolibet medio spacio, perhibetur facere initium primi mensis." Nec est ratio quare alias duas habere non debeat. Sed eas habere non potest nisi equinoctium vernale ad medium illorum vigintinovem dierum reducatur, et nisi figatur ibidem. Ergo etc.

¹⁷ Deutronomium 16.1.

¹⁸ nisi faciamus Pascha nostrum exp. AC.

¹⁹ Cf. Hrabanus Maurus, *Enarratio super Deutronomium* II, c. 10 (PL CVIII, col. 895D-6A), et Isidorus Hispalensis, *Etymologiae* VI, c. 17 (PL LXXXII, col. 247C-9B).

²⁰ etiam add. C.

²¹ quod C, Aac.

²² Exodus 12.2.

²³ Deutronomium 16.1.

²⁴ Isidorus Mercator, *Collectio decretalium*, praefatio (PL CXXX, col. 9D). Cf. *Prologus Theophili* 3-4 (ed. B. Krusch, *Studien zur christlich-mittelalterlichen Chronologie* I, Leipzig 1880, 220-6). Haec auctoritas etiam citatur in Pseudo-Beda, *De argumentis lunae* (PL XC, col. 712C), et Anon., *Liber de Computo* (PL CXXIX, col. 1284B).

²⁵ qualibet C; qualicumque Aac.

[3.1] Preterea, Iudei pro Paschate suo celebrando non plus tenentur observare decimamquartam lunam mensis quam mensem primum verni temporis, quinimo utrumque est eis equaliter²⁶ preceptum, et per consequens equaliter est eis observandum. Ergo nos similiter debemus equaliter utranque observare. Consequencia tenet pro tanto quia, ut patuit supra, nos Christiani tenemur facere Pascha nostrum Dominica prima post Pascha Iudeorum. Probat^{ur} antecedens, quia Exodi 12 dicitur:²⁷ "14 die mensis ad vesperum comedetis azima." Ita ubi supra, scilicet Deuteronomii 16, dicitur:²⁸ "Observa mensem primum verni temporis," etc.

[3.2] Item, quid²⁹ dicerent scismatici Christiani, quorum aliqui sciunt perperitissime textum Biblie, si viderent calendarium nostrum aliquo modo correctum quantum ad primum, scilicet quantum ad quartamdecimam lunam, et in nullo quantum ad secundum—immo esset secundum viam aliquorum magis corruptum quam ante, cum tamen³⁰ sit eque necessarium secundum [A 211v] Bibliam utrumque corrigere?³¹ Ipsi reputarent nos insciolos et possent de nobis non immerito trafare.³²

[4] Item, secundum doctrinam sacre scripture homo tenetur quam primum conformare voluntatem suam voluntati divine, et facta sua factis divinis. Sed voluit divina providencia quod illa duo mirabilia facta, immo mirabilissima, scilicet liberatio populi Iudaici de servitute Egyptiaca per occisionem agni et liberatio populi Catholici de servitute dyabolica per passionem Christi, in consimili tempore anni et in consimili lunacione adimplerentur, ut patet per sacram scripturam. Ergo homo debuit et debet in consimili tempore anni et in consimili lunacione utrumque recolere [C 104r], primum videlicet ante passionem Christi tanquam umbram sive figuram, et secundum post passionem tanquam veritatem sive rem gestam. Cum igitur istud secundum recolatur in die sancti³³ Pasche, sequitur quod ipsum debemus in consimili tempore anni et in consimili lunacione sicut antiquitus faciebant recolere.

[4.1] Et si dicatur quod sumus liberati a ceremoniis Iudeorum, dico quod verum est, et idcirco Pascha non facimus sicut Iudei, nec etiam eodem³⁴ die cum ipsis Iudeis, sed sicut ordo resurrectionis Christi se habuit. Unde quia Christus resurrexit prima Dominica post Pascha Iudeorum, hinc est quod tali Dominica celebrare debemus annuatim Pascha nostrum.

[5] Item, sunt quedam festa que dicuntur et debent esse immobilia in ordine ad annum solarem, sic quod in anno solari debent habere certos dies a quibus nunquam moveantur, et ex hoc dicuntur immobilia. Quid enim proficit si

²⁶ servandum *exp.* AC.

²⁷ Exodus 12.18.

²⁸ Deuteronomium 16.1.

²⁹ quod AC.

³⁰ tum AC.

³¹ Cf. e.g. Mattheus 7.21 et Ad Hebreos 13.21.

³² *Fortasse* trof(e)are.

³³ sancte C, *Aac.*

³⁴ eadem C.

ponantur immobilia in ordine ad litteras calendarii nisi cum hoc sint immobilia in³⁵ ordine ad dies anni? Sed nullum festum potest esse sic immobile nisi figantur solsticia et equinoctia in calendario quemadmodum fixa sunt in celo. Ergo etc.

[6] Amplius, nisi figerentur, processu temporis—si mundus duraret—possent contingere aliqua que inconveniencia videntur, utputa quod illa festa que in principio sue institutionis fuerunt in hyeme essent in estate et econverso, et illa que sunt in autumnno essent in vere. Et ita posset contencio et scisma inter viros ecclesiasticos oriri de tempore martyrisacionis sanctorum, de tempore incarnationis et nativitatis Christi, Beate Virginis, Ioannis Baptiste, sicque de aliis. Et quod videtur, contingere posset quod ecclesia de toto uno anno nullum festum celebraret. Ergo etc.

[QUOD EQUINOCTIA ET SOLSTICIA DEBEANT REDUCI ET FIGI]

[7] Preterea, omnis falsitas et omne mendacium est ab ecclesia resecandum et repellendum. Sed cum dicitur in ecclesia aliquid esse factum prima die anni ab incarnatione 1345, seu 44, seu 43, dicitur falsum sive mendacium, quia illud secundum veritatem factum est non prima die, sed 12. Et cum dicitur esse factum secunda die, dicitur etiam falsum sive mendacium, quia factum est secundum veritatem non secunda die, sed tredecima [A 212r]. Nam ab anno post incarnationem 120 usque ad 240, illa dies que dicitur ultima dies anni precedentis secundum veritatem est prima anni sequentis; et inde usque ad annum 360, illa dies que dicitur ultima anni precedentis secundum veritatem est 2 anni sequentis; inde vero usque ad annum 480, illa dies que dicitur ultima anni precedentis est secundum veritatem 3 anni sequentis; indeque usque ad annum 600, illa dies que dicitur ultima anni precedentis iam est 4 anni sequentis, sicque deinceps, addendo videlicet pro quibuslibet 120 annis diem unum quousque perveniatur ad annum 1320, a quo usque ad annum 1440 illa dies que dicitur ultima dies anni precedentis secundum veritatem est undecima anni sequentis. Propter quod, cum dicitur aliquid esse factum prima die anni vel mensis cuiuslibet annorum Christi, aut secunda die, vel tertia [C 104v], vel quarta, tales locuciones sunt false³⁶ seu mendose. Et hinc fortasse fuit quod Romani pontifices, computacione annorum ab incarnatione Christi ommissa, annos sui pontificatus in suis litteris ponere maluerunt, ne scilicet falsum vel mendacium scribere convinci possent. Ergo ista falsitas seu mendacium est ab ecclesia resecandum et repellendum. Hoc autem fieri non potest nisi corrigatur calendarius solis et nisi reducatur ad statum in quo erat anno incarnationis.

[8] Si dicatur quod ratio bene procedit³⁷ loquendo de anno vero seu astronomico, non autem loquendo de anno ecclesiastico, nam anni ecclesiastici sunt quorum quartus semper est bissextilis, et de talibus non procedit ratio, istud non impedit, quia neque de annis astronomicis neque de annis ecclesiasticis verum est quod quartus sit semper bissextilis. Dicitur enim bissextilis a

³⁵ om. A.

³⁶ falsa A.

³⁷ procederet C; procedet Apc..

'bissexto'. Est autem bissextus dies quidam ex superabundancia anni solaris phisici super vulgarem originaliter constitutus. Unde quaternariis³⁸ annorum qui talem superabundanciam non habent non potest veraciter attribui bissextus, nec per consequens potest veraciter dici quod quartus sit bissextilis. Bene potest superaddi unus dies, sed talis dies non potest dici bissextus,³⁹ cum non sit ex predicta superabundancia constitutus. Nec⁴⁰ potest annus ille propter talem addicionem dici bissextilis, sicut nec dies superadditus potest dici bissextus. Addit quippe annus solaris phisicus super vulgarem quinque horas et 48 minuta, ex quibus quater replicatis fiunt 23 hore cum duodecim minutis. Et hoc est quod de quarto in quartum annum ultra quantitatem 365 dierum excrescet, quod quia diem integrum non complet, patefit quod primus quaternarius ad complementum sui bissexti 48 minuta de excessu secundi quaternarii necessario preripit, et secundus per consequens preripit duplum de excessu tercii, tercius triplum de excessu quarti, sicque deinceps. Quare necesse est quandoque ad aliquem quaternarium deveniri [A 212v] cui nil remaneat de excessu predicto, et per consequens⁴¹ oportet vacare a bissexto. Propter quod etiam in tabula cerei Paschalis, cum annus ille ponitur bissextus, utputa dicendo "anno ab incarnatione Domini millesimo etc., anno cicli solaris etc., anno bissextili consecratus est cereus," istud⁴² etiam falsum dicitur, quia annus ille secundum veritatem bissextilis non est, sed vacat a bissexto. Et idcirco [etc.], non deberet poni anno bissextili, sed anno vacante a bissexto.

[QUOD DEBEANT REDUCI]

[9] Item, si corrigeretur calendarium absque reductione, deberet terminos Pascales a locis in quibus sunt mutare, et eos per septem dies antiorare. Sed hoc est inconueniens. Ergo etc. Maior apparet, quia alias [C 105r] lunacio Paschalis non semper esset illa lunacio cuius plenilunium vel est in equinoctio vel est primum sequens equinoctium, et per consequens non semper esset prima lunacio verni temporis. Probatur minor primo, quia id immutare quod in concilio generali et per tantos patres fuit statutum non videtur bene conueniens. Secundo, quia⁴³ aliqua festa que nunquam fiunt nisi ante quadragesimam caderent in eadem,⁴⁴ et aliqua que nunquam fuerunt in tempore Paschali deberet ad tempus Paschale transilire, et ita⁴⁵ deberet per totum mundum breuiaria mutare et nova officia de ipsis festis facere. Sed hoc est inconueniens. Ergo etc.

[10] Item, si corrigeretur sine reductione, computacio annorum Christi deficeret, quia cum oporteat—si calendarius corrigatur—facere novos ciclos pro sole et pro luna, oportet eorum inicia ponere non a tempore Christi, sed a

³⁸ quaternarios AC.

³⁹ bissextilis AC.

⁴⁰ ne AC.

⁴¹ et per consequens *om.* C; tunc *add.* C; tunc *exp.* A.

⁴² iste AC.

⁴³ quod AC.

⁴⁴ eandem C.

⁴⁵ ipsa C; *ipa Aac.*

tempore renovacionis calendarii, et ita oporteret a tempore renovacionis calendarii computacionem annorum incipere, dicendo computacionem annorum Christi. Sed id cadet in irreverentiam Christi, et in scandalum populi, qui computacione Christi maxime consuevit <uti>. Ergo non debet corrigi sine reductione.

<CONTRA CORRECTIONEM CALENDARIII SOLIS>

[1a] Quod non expediat calendarium solis in aliquo immutare probatur sic: Quia non potest hoc fieri quin⁴⁶ "habeamus annos alterius quantitatis quam habere solebamus. Sed hoc est inconveniens. Ergo etc. Maior patet, quia oporteret quod remedium fieret per omissionem aliquorum dierum bissextilium vel non bissextilium quos usque nunc consuevimus in nostris calendariis celebrare, et sic quantitas annorum novorum esset minor quantitate⁴⁷ annorum consueta. Sed quod hoc sit inconveniens probatur, quia cum computaciones in curiis principum variarentur, lites inter partes super debitis, obligationibus, contractibus, et multis aliis hanc materiam tangentibus⁴⁸ que in curiis principum ventilantur, et forte sediciones, orirentur; ita quod, si propter evitacionem talium aliqui prin[A 213r]cipes alio anno quam consueverunt uti noluerint, divisiones alique inter illos principes et ecclesiam sequi possent. Et quod deterius est, computacio annorum incarnationis Christi apud omnes fideles summe consueta deficeret, quia annus consuetus, qui fuit usque nunc mensura consueta temporum, esset alterius quantitatis, et inciperet decetero computacio a renovacione calendarii solis, tempus verum et precisum incarnationis Domini dimittendo ac si faceremus ritum novum." Unde si centum anni consueti addantur centum annis novis, non facient ducentos annos novos nec ducentos consuetos, sicut centum libre unius monete et centum libre alterius non faciunt ducentos libras alicuius earum [C 105v].

[2a] Item, probatur quod calendarium solis reducere non debemus, quia non licet committere defectum ut alter defectus sibi equalis vel minor corrigatur. Sed impossibile est reducere calendarium solis quin oporteat facere annum defectuosum, quia oporteret unum annum vel plures tantum a veritate deviare in oppositam partem quotus est defectus in alteram donec remedium habeatur. Ergo etc.

[3a] Item, probatur quod non est necessarium mutare calendarium solis quantum ad festa immobilia, quia illud non tenemur observare quod non est nobis preceptum, sicut nec evitare quod non⁴⁹ est nobis prohibitum. Sed non est nobis preceptum festa immobilia tali tempore anni veri vel tali celebrare. Ergo si ea dimittamus sicut sunt, non erramus.

⁴⁶ Hinc usque ad "novum" verbatim = *Epistola*, 199-200.135-149.

⁴⁷ quante C.

⁴⁸ contingentibus C.

⁴⁹ om. C.

[4a] Item, probatur quod non debeat⁵⁰ fieri reductio ad tempus Christi, quia tempore concilii generalis, scilicet per ducentos annos post incarnationem Domini, erat [igitur] iam⁵¹ aliquis defectus, et tamen⁵² non est presumendum quin patres nostri illam correctionem vel reductionem fecissent, si fieri debuisset. Ergo etc.

[5a] Item, si fieret reductio ad tempus nativitatis Christi, fieret sic quod in die nativitatis Domini sol esset in eodem gradu in quo erat quando natus fuit de virgine. Sed de hoc est dubium magnum: Quia secundum diversas tabulas differentia est bene plus quam per unum gradum, qui faceret in proposito ad minus incertitudinem unius diei et super, idcirco tad minus[†] tante quantitatis nos fundare non debemus. Ergo etc.

[6a] Item, si fieret ista reductio ad tempus nativitatis Christi, festivitates sanctorum postea per sanctam ecclesiam institute in non debito tempore celebrarentur, quia ad reductionem festorum antiquitus institutorum, sequeretur elongacio festorum posterius de novo celebratorum.

[7a] Item, probatur quod ista reductio non debet fieri subito, quia hoc fieret per omissionem quorundam dierum anni ecclesiastici. Sed quia in quolibet die est festum alicuius sancti [A 213v], si ergo removerentur decem vel undecim dies ab uno anno vel a duobus, fieret iniuria sanctis quorum festa caderent illis diebus.

[8a] Item, ubi est facilitas in invencione littere dominicalis, nonarum, iduum, et calendarum, et multorum aliorum, difficultas induceretur, quod est valde cavendum. Ergo etc.

[9a] Item, calendarium Romanorum inutiliter de cetero teneretur et, durante reductione, annum qui nunquam fuit apud aliquem in rerum natura haberemus.

[10a] Item, si fieret reductio ad tempus <nativitatis> Christi, tunc Pascha exiret terminos a sanctis patribus institutos, et aliqui dies qui nunquam fuerunt in quadragesima reperirentur⁵³ in eadem et econtra, quia equinoctium vernale caderet in alia [C 106r] die Marcii quam fuisset tempore constitutionis de Paschate et usu aurei numeri. Ergo etc.

[11a] Item, ad illa non obligamur equaliter que non sunt nobis eque possibilia, eque utilia, et eque precepta. Sed corrigere calendarium solis et corrigere calendarium lune non sunt nobis eque possibilia, quia ad correctionem calendarii solis requiritur cognitio vere quantitatis anni. Quamvis igitur eam precipius habere possumus quam priores, adhuc posteriores precipius eam habere poterunt quam nos. Eciam nescimus utrum quantitas anni aliis temporibus tantum augeatur quod sine reductione calendarii solis annus seipso rediret ad pristinum statum, et equinoctia et solsticia redirent per modum quo omnes planete fiunt quandoque veloces vel tardi, stacionarii vel retrogradi. Unde si

⁵⁰ debet *Aac s.l.*; deberet C.

⁵¹ *om.* C.

⁵² cum AC.

⁵³ reperientur AC.

a principio mundi incepissent experientie astronomorum, adhuc non sufficeret, quia experientia requirit ad minus bis vidisse effectum, qui nunquam propter tarditatem in hoc motu solis potuit reperiri. Non autem sic est de motibus lune qui requiruntur ad correctionem aurei numeri, quia millesies redierunt illi motus. Etiam qui in mille annis per omnes tabulas equaret coniunctionem huius mensis, non inveniret differentiam in duabus horis. Sed qui equaret equinoctium huius anni per tabulas Ptolomei, cui in proposito multum esset credendum, inveniret deffectum⁵⁴ in quinque diebus. Ergo non est eque possibile corrigere unum sicut aliud.

[11a.1] Nec in ecclesia est eque utile, quia circumscripto Paschate in ecclesia Dei, propter deffectum aurei numeri etas lune cottidie etiam false pronuntiatur, et multa alia ex eius corruptione sequuntur que de elongacione festorum immobilium a solsticiis et equinoctiis non sequerentur.

[11a.2] Nec⁵⁵ sunt nobis Catholicis eque precepta, quia Iudei non habent nisi calendarium Hebreorum, et utuntur anno lunari tantum; nos vero Catholici, a cerimonia Iudeorum liberati, non solum utimur calendario lunari Hebreorum ad habendum festa mobilia, sed etiam calendario Romanorum seu Latinorum ad habendum festa immobilia, quod sine scandalo notabili non possumus mutare. Sed calendarium lune bene possumus. Patet ergo quod illa duo sub precepto nequimus equaliter recipere. Quare etc. [A 214r]

[12a] Item, nullus debet mensurare tempora per id quod magis habet naturam mensurabilis quam mensurantis.⁵⁶ Sed annus verus habet rationem mensurabilis potius quam mensurantis.⁵⁷ Ergo etc. Maior patet, quia mensurabili potius debetur mensurari quam mensurare. Minor declaratur, quia unus annus verus necessario est inequalis alteri anno vero, et unus mensis alteri, quod contingit propter inequalitatem motus augis et variacionem equatoris [C 106v]. Annus autem noster magis equaliter procedit, quia semper est ex 365 diebus et quarta, et nullus sapiens nec aliqua secta per annum verum tempora mensuravit, sed potius econverso. Ergo etc.

[13a] Item, quid dicerent homines vulgares si miracula, que quolibet anno fiunt in vigilia beati Ioannis Baptiste, undecim dies postquam celebraretur eius festivitas forte revenirent⁵⁸ miracula consueta? Posset etiam dici in posterum quod, quia sol erit et continuabitur in eodem gradu celi, quod hoc miraculose non venit sed naturaliter, quod temporibus istis, remanente anno consueto, dici non posset.

[14a] Item, illa non caderent equaliter sub precepto que equaliter ab omnibus non possent observari, quia nullus obligatur ad impossibile. Sed quartadecima luna potest observari ab omnibus, quia ubique terrarum eadem die est quartadecima. Tempus autem vernale non potest, quia si Christiani vel Iudei

⁵⁴ *mg.* A; *differentiam exp.* A; *differentiam add.* s.l. C.

⁵⁵ Cum hoc paragrapho cf. *Epistola*, 202.199-201.

⁵⁶ *mensurationis Aac.*

⁵⁷ *mensurationis A.*

⁵⁸ ?? *Apc;* ne mirent<-> *Aac;* ne mirent(ur) C.

vadant ultra equinoctialem, non possent facere Pascha nobiscum, quia quando habemus estatem, ipsi habent hyemem, et quando tempus vernale, ipsi habent autumnum. Ergo etc. Et tamen⁵⁹ eodem die et eodem tempore per universum orbem hoc facere tenemur, "De Consecratione," distinctione III, capitulo "Pasche" et capitulo "De observacione."⁶⁰

[15a] Item, diffinicio primi mensis talis ab aliquibus dicitur:⁶¹ 'Primus mensis est cuius plenilunium aut est simul cum equinoctio aut immediate post equinoctium.' Contra: Si ista esset diffinicio primi mensis, oporteret Iudeos semper celebrare suum Pascha aut simul cum equinoctio aut in plenilunio consequenti post equinoctium. Sed tempore apostolorum celebrabant Iudei suum Pascha ante vernale equinoctium, sicut patet in octavo canone ipsorum Apostolorum:⁶² "Si quis episcopus, presbyter, aut dyaconos sanctum Pascha ante vernale equinoctium cum Iudeis celebraverit, abiiciatur." Non ergo est⁶³ descriptio primi mensis superius assignata.

[16a] Item, sancti patres Niceni concilii, describentes primum mensem, non referunt ad equinoctium, sed ad idus, calendas, nonas, et menses Romanos, scilicet usuales, sicut⁶⁴ "sancte memorie Theophilus, Alexandrinus episcopus, suis in epistolis meminit in concilio statutum esse quod ab octavo idus Marcii usque in diem nonas Aprilis, diebus scilicet vigintinovem,⁶⁵ qualiscunque luna nata fuerit in hoc spacio, illud novilunium reputetur⁶⁶ initium primi mensis. Et 14^{an67} a duodecimo calendas Aprilis usque in 14 calendas Maii solerter⁶⁸ inquiri; et si die⁶⁹ Sabatorum interciderit, consequenti die Dominica luna [A 214v] quindecima Pascha celebrare conscripsit. Et si die Dominica luna 14 eiusdem [C 107r] mensis, id est primi mensis, evenerit, ipsa ebdomada transmissa ad alterum diem Dominicum, Pascha sine dubio celebrare conscripsit." Si ergo patres illius concilii contenti fuerunt assignare primum mensem non ad equinoctium refferentes, nos eadem descriptio contenti esse debemus.

AD RACIONES QUE PROBANT QUOD EXPEDIT IN ECCLESIA CORRIGERE VEL MUTARE CALENDARIUM SOLIS

[-1] Ad primam, "preceptum de Paschate celebrando tali tempore anni vel tali commune est tam nobis quam Iudeis," dico quod non est sic commune quod equaliter teneamur sicut ipsi, propter multas causas. Primo, quia ipsi utuntur solum

⁵⁹ cum AC.

⁶⁰ Cf. *Decretum Gratiani*, pars tertia, d. 3, cc. 23 et 26 (ed. Friedberg, cols. 1359-60).

⁶¹ datur *add. s.l.* C.

⁶² *Canones Apostolorum* 7 (ed. Lyon 1614, col. 1265).

⁶³ ergo est *inv.* C.

⁶⁴ Isidorus Mercator, *Collectio decretalium*, praefatio (PL CXXX, cols. 9D-10A). Cf. *Prologus Theophili* 3-4 (ed. B. Krusch, 220-6). Ut supra, haec auctoritas etiam citatur in Pseudo-Beda, *De argumentis lunae* (PL XC, col. 712C), et Anon., *Liber de Computo* (PL CXXIX, col. 1284B-C).

⁶⁵ vigintiuno AC.

⁶⁶ reputemur AC

⁶⁷ 14^a AC.

⁶⁸ soleretur AC.

⁶⁹ dies AC.

calendario lunari Hebreorum; nos autem utimur non solum predicto calendario Hebreorum propter nostra festa mobilia, verumeciam calendario solari Romanorum vel Latinorum ad habendum festa immobilia. Et ideo Iudei non incurrunt illa scandala seu inconveniencia que propter immutationem calendarii incurrere possemus. Secundo, quia nos sumus liberati a cerimoniis Iudeorum. Unde sicut vesci septem diebus azimis non tenemur, sic virtute autoritatis allegate ad celebrationem Paschatis tempore vernali non obligamur. Tercio, quia sicut ecclesia mutavit diem ita quod eadem die cum Iudeis Pascha non debemus celebrare, ita tempore opportuno super primevitate⁷⁰ mensis potest rationabiliter dispensare. Quarto, quia de facto preceptum est quandoque Pascha celebrare in alio mense quam in primo. Unde Rabanus, capitulo primo, libro 5, loquens de anno embolismali, dicit sic:⁷¹ "Ipse est annus, secundum Moysem divinitus revelatus, in quo iubetur hiis qui longius habitant Pascha in secundo mense celebrare." Et cum dicitur, "non est inter nos et Iudeos differentia nisi quod habemus Pascha verum et ipsi figurativum," preter quam in hiis "de quibus ordinavit ecclesia," concedatur. Et ideo, quia ecclesia in Niceno concilio ordinavit quod primus mensis non refertur ad equinoctia, sed ad idus, calendas, et nonas mensium Romanorum, patet quod non tenemur observare de necessitate tempus vernale nisi quam diu cum Marcio et Aprili concurrerit.

[-1b] Sed cum dicitur in fine quod processu temporis Pascha celebraretur in autumnno et menses vernaes efficerentur autumnales, potest dici quod hoc non est certum, imo secundum doctrinam quorundam in astronomia peritorum, potius presumendum est quod solsticia et equinoctia redibunt ubi prius fuerant, sine hoc quod mediante nostro artificio reducantur. Unde quantitas anni inventa fuit maior a precedentibus quam a posterioribus [C 107v], novissime vero percipitur [A 215r] quod illa quantitas anni incipit maiorari in tantum quod recuperari poterit quod fuerat amissum in anticipatione solsticiorum et equinoctiorum. Vel si contingat⁷² quod processu temporis dies veris veniant ad autumnnum, non scitur certitudinaliter quando hoc erit ad propinquitatem 10,000 annorum. Ridiculum igitur esset temporibus nostris super remedio tante incertitudinis laborare. Vel potest dici quod sicut non tenemur agnum verum—qui est animal brutum—in festivitate nostri Paschatis, sed potius Christum, immolare, sic in eodem Paschate nostro tempus novarum⁷³ <frugum> vel verni temporis non semper <est> necessarium ad litteram observare, sed sufficit quod tempore renovationis conscientie per penitentiam Eucharistiam debeamus recipere. Quod si quandoque etiam fiat in tempore autumnali, non est error.

[1.1] Ad confirmationem, cum dicitur, "Pascha transiens per autumnnum poterit celebrari ante equinoctium vernale, quod esset contra Glosam super illo verbo Exodi 12: 'Mensis iste vobis' etc., in qua glosa dicitur quod 'plenilunium

⁷⁰ veniente AC.

⁷¹ Hrabanus Maurus, *De universo* V, c. 8 (PL CXI, col. 127B), sed cf. Isidorus Hispalensis, *Etymologiae* VI, c. 17 (PL LXXXII, col. 249A).

⁷² equinogat Aac; continogat Apc.

⁷³ nonarum AC.

post equinoctium vernale semper est attendendum', potest dici quod sicut December, qui est valde propinquus Ianuario post ipsum et sic est ante Ianuarium alterius anni Latinorum, tamen⁷⁴ est post Ianuarium eiusdem anni, quamvis multum distet ab eo, sic dico quod plenilunium ante equinoctium quod est in principio anni sequentis erit post equinoctium quod fuerat initium eiusdem anni. Et per hoc patet quod non est contra octavum canonem Apostolorum ubi dicitur, "Si quis episcopus, presbiter, aut dyaconus Pascha celebraverit ante equinoctium cum Iudeis, abiiciatur." Ex hoc enim videtur quod "ante equinoctium" permittitur,⁷⁵ dum tamen "cum Iudeis" Pascha non celebretur, teo quod Iudei ante equinoctium non possent Pascha celebraret.

[-1.2] Ad aliam confirmationem, "in precedenti Glosa dicitur quod illud plenilunium 'est attendendum in quo populus Israel a servitute Egypti liberatur et genus humanum sanguine Christi a potestate dyaboli eripitur', dico quod quantum est possibile sine scandalo, bonum est et congruum. Non tamen videtur propter hoc fore necessarium, potissime si scandala inde generentur, quia⁷⁶ "ve illi per quem scandalum venit,"⁷⁷ sed multa scandala venirent, ut patet in rationibus factis pro ista parte. Ergo etc.

[-2] Ad secundam rationem, cum dicitur, "per preceptum ecclesie⁷⁸ tenemur facere Pascha nostrum prima Dominica post Pascha Iudeorum," dico quod bonum est si sine scandalo hoc facere possumus, alioquin de necessitate non tenemur. Et cum probatur per illa duo precepta in capitulo "Celebritatem," distinctione 3, dico breviter quod antiqui patres [C 108r] nostri qui hoc statuerunt, ordinaverunt quod illa primevitas mensis non necessario tenetur observari decetero respectu equinoctiorum celestium, sed respectu certorum dierum calendarii Latinorum, in quibus scilicet fuerant equinoctia tempore constitutionis. Unde in concilio Niceno statutum est quod "ab octavo idus Marcii usque ad diem nonas Aprilis, qualiscumque luna nata fuerit [A 215v], in quolibet medio spacio perhibetur facere initium primi mensis," ut refert Isidorus.⁷⁹ Celebrent igitur Iudei Pascha tempore novarum frugum, vel cum voluerint.

[-2b] Postquam super ista primevitate mensis potest ecclesia sicut et de die dispensare, imo, ut dictum est, iam super hoc ordinavit, sufficit ecclesie quod primus mensis—qui requiritur decetero pro Paschate inveniend—sit ille mensis in calendario Romanorum—quo utitur ecclesia—qui temporibus illa—
<rum> constitutionum cum mense primo Hebreorum concurrebat. Sic enim non oportebit nos difficultatibus in mutacione calendarii solis involvere, nec in breviariis aliquid immutare. Aureus tamen numerus, prout ecclesie sufficeret ad veram pronunciacionem lune et festorum mobilium invencionem sine scandalo correctus, utilis atque verus, sicut fuit in principio, durabilissime remaneret.

⁷⁴ cum AC.

⁷⁵ permutatur AC.

⁷⁶ Mattheus 18.7.

⁷⁷ scandalum venit] scandala veniunt C, Aac.

⁷⁸ om. C.

⁷⁹ Isidorus Mercator, *Collectio decretalium*, praefatio (PL CXXX, col. 10A).

[3] Ad terciam rationem, cum dicitur, "Lunacio Paschalis debet habere tres condiciones," verum est "lunacio Paschalis Iudeorum," quia omnes condiciones sine preiudicio possent observari. Secus enim est de nobis, ut prius dicebatur. Et propter hoc in una ex illis condicionibus, in qua dicitur, "Iste mensis vobis" etc., dicit notabiliter "vobis" quia non obligat alios qui habebant vel in posterum haberent alium annum vel uterentur anno solari, sicut et nos utimur.

[3b] Sed cum dicitur in minori, "Quelibet lunacio cuius initium cadit ab octavo idus Marci, etc., est lunacio Paschalis," dico quod est "lunacio Paschalis" Christianorum, sicut dicebatur prius. Unde in hoc argumento maior est Iudeorum, ad quam tenendam sicut Iudei non obligamur, et minor est sanctorum patrum Christianorum, per quos termini Paschales in calendario ecclesiastico Latinorum immobiliter ex certa causa fuerunt instituti. Videtur quod conclusio sit una ex concludentibus⁸⁰ Antichristi qui Sabatum Iudeorum et Dominicam Christianorum eque predicabit observare, ut videlicet Christianos faciat iudeisare.

[3.1] Ad confirmationem, cum dicitur, "Iudei non plus tenentur ad observacionem 14^e lune quam ad observacionem primi mensis," verum est, quia non utuntur nisi calendario Hebreorum. Nos etiam cum hoc utimur calendario Latinorum etc., sicut in solutione prime rationis dicebatur.

[3.2] Ad aliam confirmationem, cum dicitur, "Quid⁸¹ dicerent scismatici Christiani si unum [C 108v] sine alio corrigeremus," dico quod non haberent aliquod rationabile de quo nos deridere possent, quia bene sciunt quod calendarium nostrum de luna indiget correctione et sine scandalo potest emendari, sed calendarium solis nequaquam. Unde bene sciunt quod peius est magna scandala que inde sequerentur non vitare quam a ritu Iudeorum, quorum cerimonie cessaverunt, aliquantulum, sicut etiam iam fecimus, deviare.

[4] Ad quartam rationem, cum dicitur, "Homo debet voluntatem suam conformare quantum potest voluntati divine," certe verum est. Et cum dicitur, "Voluntas divina fuit quod in simili tempore liberaret" etc., verum est. Et ideo concedo quod bonum esset sic facere si bono modo [A 216r] sine offensione proximi et sine scandalo hoc facere possemus, alioquin illam conformitatem potius debemus dimittere quam scandalum in populo generare, quod quidem scandalum voluntatem nostram a voluntate divina mirabiliter difformaret.

[5] Ad quintam, cum dicitur, "Festa immobilia dicuntur immobilia in comparatione ad annum solare," potest dici quod dicuntur immobilia in anno solari ecclesiastico, et potissime in comparacione ad festa mobilia. Et cum dicitur, "Quid proficit si ponantur immobilia in ordine ad litteras calendarii si non sint fixa ad dies anni," dicitur quod sunt⁸² fixa in ordine ad dies anni ecclesiastici, qui habet certam et notam quantitatem satis proquinquam veritati. Sed quid proficeret festa esse fixa in comparacione ad dies anni veri,

⁸⁰ Pro conclusionibus?

⁸¹ quod C.

⁸² sint AC.

cuius precisa quantitas est ignota,⁸³ et adhuc illud quod de veritate ibidem estimatur⁸⁴ inequaliter procedit?

[6] Ad sextam, cum dicitur, "Festa estatis venirent ad hyemem," dicitur sicut prius. Unde non est contra preceptum, potissime intelligendo de immobilibus. Et cum dicitur, "Esset contencio et scisma inter viros ecclesiasticos de temporibus martyrisacionis sanctorum," dico quod non esset maior quam nunc sit, quia infra mille annos ita bene poterit sciri et eque faciliter quantum⁸⁵ festa distabunt a solsticiis et equinoctiis sicut nunc, quamvis plus vel minus distent tunc et nunc. Sed si haberemus annos alterius quantitatis quam habere solebamus, tunc magis deberent generari contenciones et scismata quam si eadem mensura equali omnes facillime et concorditer tempora mensurent. Et cum dicitur, "Posset contingere quod de toto uno anno non haberemus aliquod festum," dico quod annus ille esset sine diebus, quia in toto tempore in quo hoc accidere posset esset servitium Domini factum quolibet die, nec ammitteretur una dies. Et ideo, si amittatur unus annus, ille annus esset [C 109r] sine diebus, et ideo non est vis si in eo non esset aliquod festum. Vel potest dici quod si annus verus redeat ad pristinam quantitatem suam, quod hoc non sequeretur. Vel posset dici quod si hoc quandoque contingat, ecclesia tunc⁸⁶ temporis facilius per oraciones duplices⁸⁷ posset hoc remediare quam temporibus istis posset lites et inconveniencia proveniencia ex mutacione calendarii solis [veniencia] pacificare.

[7] Ad septimam, cum dicitur, "Omnis falsitas vel mendacium est fugiendum," verum est. Et cum dicitur, "Cum aliquid est factum prima die mensis, dicitur falsum quia sit 12^a,"⁸⁸ dico quod si aliquid fiat prima die alicuius mensis Romani ecclesiastici, sicut prima dies Ianuarii, nunquam esset secunda vel tertia vel duodecima Ianuarii, quia menses quibus utitur Romana ecclesia non respiciunt precisionem motus solis per signa. Unde quamvis primus dies Ianuarii posset esse ultima dies mensis Persarum vel mensis usurariorum, tamen⁸⁹ semper est primus Ianuarii.

[8] Et cum postea dicitur quod quartus annus Romanus vel ecclesiasticus non semper <est> bissextilis, verum est si essent eiusdem quantitatis sicut est astronomicus [A 216v]. Sed non est ita, quamvis in quantitate sit sibi propinquus, ita quod nunquam oportet in ecclesia Romana propter hoc quandoque cessare a bissexto.

[8b] Sic igitur posset responderi tenendo quod magis sit utile ecclesie calendarium solis sicut est remanere quam illud in aliquo immutare.

[9] Alio modo posset dici tenendo tamen quod sufficit ecclesie quod Pascha ad verum equinoctium presens vel ad primum mensem sicut debet redu-

⁸³ ignotata *Apc* ?; ignorata *C*.

⁸⁴ existimatur *C*, *Aac*.

⁸⁵ quam *AC*.

⁸⁶ tantum *C*.

⁸⁷ duplicas *A*.

⁸⁸ *s.l. m2 AC*; secunda *exp. AC*.

⁸⁹ cum *AC*.

catur, et festa immobilia, quia non est preceptum et propter scandala, non mutarentur; sed secundum quantitatem anni per experienciam inventam temporibus nostris et decetero ecclesia preservaretur ab errore. Et secundum hoc ista via non contradiceret alicui rationum predictarum. Breviaria tamen secundum hoc semel et modicum mutarentur, sed sic decetero in veritate omnia permanerent.

[-9b] Et per hoc potest responderi⁹⁰ ad nonam rationem concedendo illam et quod illa inconveniencia sequerentur, sed melius remediarentur quam inconveniencia que venirent ex reductione festorum immobilium [C 109v].

[-10] Ad decimam, concedo similiter conclusionem. Sed qui faceret reductionem cum conservacione, haberet⁹¹ maiorem mutacionem, et sic computacio annorum Christi veracius et forcius deficere deberet, et populus plures admiraciones haberet pluresque contenciones generaret quam si ecclesia sine reductione calendarium solis dimitteret et de cetero ab errore sibi precaveret.

⁹⁰ respondi A.

⁹¹ haberemus AC.